

І.О. СНИТКО

МІКСЕЛЛІНИ ОЛЬВІЙСЬКОГО ДЕКРЕТУ НА ЧЕШТЬ ПРОТОГЕНА (ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Зроблена спроба історичної та археологічної ідентифікації мікселлінів, що згадуються у відомому ольвійському декреті на честь Протогена, в контексті загальнополітичної ситуації у Північно-Західному Причорномор'ї та безпосереднього оточення Ольвійської держави в період початку її кризи в III ст. до н. е.

К л ю ч о в і с л о в а: Ольвія, декрет Протогена, хора, мікселліни.

Один з найважливіших епіграфічних документів для історії Ольвії та загалом для елліністичної епохи декрет на честь ольвійського громадянина Протогена (IRE, 1², № 32) — предмет невщухаючих дискусій від часу його відкриття і донині. Насамперед це стосується його датування, що принципово у світлі історичних подій, згаданих у ньому. Вивченню декрету загалом та аналізу його окремих клаузул віддало належне не одне покоління фахівців, починаючи з В.В. Латишева (Латышев 1887, с. 69—76). Серед них, у першу чергу, слід назвати А. Бека, Е. Бонеля, Ф.Г. Міщенко, Ф.М. Штительман (Штительман 1956), Т.М. Кніпович (Книпович 1966), Б.М. Гракова (Граков 1971), В.Д. Блаватського, Д.Б. Шелова, І.Б. Брашинського, Д.П. Каллістова, Н.В. Шафранську (Шафранская 1956), П.Й. Каришковського

(Каришковський 1968), Ю.Г. Виноградова (Виноградов 1989), В.М. Отрешка (Отрешко 1982; 2009, с. 74, 76—77; 2009а), В.В. Рубана (Рубан 1985, с. 43), С.Б. Буйських, С.Д. Крижицького, Н.О. Лейпунську, В.В. Крапівіну (Крыжицкий и др. 1989; Крижицкий, Крапівіна, Лейпунська 1994) та ін., що внесли свою «лепту» в дослідження напису.

Історичні розробки, що стосуються датування цієї визначної лапідарної пам'ятки, то окрема тема. До визначення можливої дати видання декрету ми звернемося лише в контексті основного завдання цієї статті. Мета ж нашої роботи — розглянути одного з фігурантів декрету — мікселлінів, історико-культурна ідентифікація яких завдала немало клопоту багатьом дослідникам. Ми вже зверталися до цієї проблеми (Снытко 1991; 2010, с. 136), але подальший розвиток запропонованої гіпотези потребує вдосконалення у світлі нових досліджень у Нижньому Побужжі

© І.О. СНИТКО, 2011

та Подніпров'ї, як і загалом у одному з великих регіонів Надчорноморщини, що розташований між гирлами Дніпро-Бузького лиману та Одеською затокою.

За повідомленням декрету, мікселліни це — «люди з гір» (*η παρ'όρητα* від *ἶρος* — гора). Можливо, під горами малися на увазі скелясті береги, якими степова рівнина відділена від морського узбережжя та річкових долин, оскільки поблизу Ольвії ніяких гір немає (Syll³, 495, not. 26). За іншим переказом, мікселліни це — мешканці прикордоння (від *ἶρος* — кордон) Ольвійської держави (IRE, I², р. 55) чисельністю в 1500 осіб, які були союзниками ольвіополітів (*οἱ σύμμαχοι*) у минулій війні, а згодом, спокушені ворогами, зрадили їх (IRE, I², № 32).

Сам термін *Μιξέλληνες* достатньо відомий в античному світі. За повідомленням Гелланіка, це розбійники — синтіїці. Плутарх під таким найменням згадує двох воїнів Сурени (Grass, 31). У Полібія цим терміном названа частина карфагенських найманців (I, 67, 7), у Геліодора мікселлін — звичайний страж (IX, 24). З наведеного можна констатувати, що всі фігуранти, відомі за писемними джерелами як мікселліни, були якимось чином пов'язані з військовою справою.

З часу видання декрету в науці склалися два основні погляди з приводу історичної ідентифікації мікселлінів. Виділяються і два основні підходи у вирішенні проблеми, притаманні обом концепціям, які умовно можна назвати етнічним і соціальним.

Послідовники етнічного підходу вважали, що мікселліни — найближчі сусіди Ольвії, та навіть пов'язували їх з калліпідами Геродота (*καλλιπιδαι*), яких він ще називав елліно-скіфами (*Ἑλλήνες Σκύθαι*: Herod. IV, 17), і розглядали їх як змішану греко-варварську етнічну групу, плем'я чи народність, політично незалежну від ольвіополітів (Бек, Бонель, Міщенко, Штітельман, Латишев, Граков, Блаватський, Шелов, Брашинський). Через це вони мали власний вибір стосовно внутрішньої та зовнішньої загальнополітичної ситуації, військової кон'юнктури, себто бути або союзниками, або ворогами Ольвійського поліса (Блаватський 1953, с. 53; Шелов, Брашинський 1969, с. 169). На думку А.С. Коцевалова, що виходив з власного варіанту відновлення ольвійського напису (НО, № 34), де згадується громадянин з Пастушого селища (*ἐκ Νομίας κο[μης]*), мікселліни навіть могли мати з ольвіополітами якусь спільну раду (Коцевалов 1940, с. 259 и др.). Позитивним, на наш погляд, можна вважати те, що дослідники розгляда-

ли мікселлінів не лише в хронологічних межах можливого видання декрету на честь Протогена, а відшукували історичне коріння появи цієї категорії населення в ближньому оточенні Ольвії, хоча цей пошук, як видається, від самого початку провадився у невірному напрямі. Справа в тому, що на той час чимало безпосередніх дослідників сільської округи Ольвії багато пам'яток, не сумніваючись, відносили до «тубільних», «місцевих», «скіфських» або, в кращому випадку, «елліно-скіфських», що абсолютно не сприяло усвідомленню ролі та значення хори в історії Ольвійської держави (Буйських 2007, с. 74), хоча само поняття «*χωρα*» в значенні «сільськогосподарська територія поліса» було вперше співвіднесене з аграрною територією Ольвійської держави вже в 1950-ті рр. такими науковцями як В.Д. Блаватський, Я.В. Доманський, Н.В. Шафранська та Л.М. Славін (див.: Буйських 2007, с. 67).

Перспективнішим, аргументованішим і сучаснішим у вирішенні цієї проблеми є підхід соціальний. Першим під цим кутом зору мікселлінів розглянув Д.П. Каллістов, який, не відмовляючись від основних постулатів етнічної теорії, висунув гіпотезу про соціальне значення цієї групи (Каллістов 1952, с. 84). Н.В. Шафранська, посилаючись на згадки про мікселлінів у Гелланіка, Плутарха, Полібія та Геліодора, стверджувала, що немає достатніх підстав вважати їх окремим народом. На її думку, це була неповноправна група населення, можливо, близька до метеків, яку ольвіополіти використовували як найманців у військових загонах (Шафранська 1956, с. 37–38).

Натомість Ю.Г. Виноградов, на відміну від Н.В. Шафранської, вбачав у мікселлінах не найманців, а залежне військово-землеробське населення на зразок клерухів, катеків і перієків, спеціально організоване для сільськогосподарських робіт на ольвійській хорі та охорони кордонів поліса (Виноградов 1989, с. 183, прим. 18). Близьку до цього оцінку мікселлінів дав П.Й. Каришковський та І.Б. Клейман (Каришковський, Клейман 1985, с. 74).

Дещо окремішньою на загальному тлі є позиція Р. Хошека, який визначав мікселлінів (можливо, під дещо переоціненим впливом свідчення Гелланіка, в якому вони названі розбійниками) як декласовану категорію населення, близьку до рабів (Hosek 1983, s. 157 ff.). Але цей погляд через низку аргументів не можна вважати слушним. По-перше, хоча в декреті на честь Протогена мікселліни й згадані поряд з ойкетами (рабами?), вони фігурують як

колишні військові союзники ольвіополітів. По-друге, в більшості джерел вони значаться як найманці, пов'язані з військовою справою, і в цьому контексті те, що громадяни поліса довірили зброю та свій захист декласованим суб'єктам, звучить парадоксально. Інша справа, що вони могли зрадити ольвіополітів, як зазначено в декреті, можливо, через незадоволення політикою поліса стосовно них або з інших соціально-економічних і військових причин. Крім того, володіючи достатньо сильним військом з представників громадянського колективу, а також військовим флотом, згаданим у стк. 26—31 декрету на честь Антестерія (Виноградов 1984, с. 56), ольвіополіти легко могли позбутись у своєму прикордонні різноманітних декласованих розбійних угруповань ще до часів кризи поліса. Про це красномовно свідчить відомий факт вигнання та знищення ольвіополітами розбійників-піратів зі священого острова Ахілла — Левке (IRE, I², 325). Виходячи з цього, гіпотеза Р. Хошека видається сумнівною та необгрунтованою.

Детальніше проблему мікселлінів розглянув В.М. Отрешко, який визначав їх як залежне населення ольвійської хори, близьке до метеків, сформоване з вільновідпущеників часів облоги Ольвії македонським військом на чолі з Зопіріоном (Отрешко 1981, с. 32—34; 1982, с. 40—42; 2009, с. 74, 76—77; 2009а; Крыжицкий и др. 1989, с. 149). Аналізуючи різні варіанти з використанням палеодемографічних розрахунків, він пов'язав мікселлінів з мешканцями вілл — так зв. колективних садиб хори Ольвії, масова поява яких припадає на останню третину IV — першу половину III ст. до н. е. Через те, що мікселліни згадуються у зв'язку з військовими подіями, а також виходячи зі стародавніх традицій, згідно з якими до уваги бралася лише кількість дорослих чоловіків, учений припускав, що вказана в декреті їх кількість була не менше 1500. Треба зазначити, що йшлося лише про чисельність воїнів у військових загонах. Їхня ж загальна кількість могла сягати від 7500 до 9000 осіб з урахуванням того, що зазвичай ополчення становило до 1/6, а в критичній ситуації до 1/5 всього населення Ольвійського поліса (Отрешко 1982, с. 40; Крыжицкий и др. 1989, с. 148).

Але приваблива та всебічно переконлива, на перший погляд, концепція В.М. Отрешка теж має слабкі місця. По-перше, пов'язуючи появу такої категорії населення поліса як мікселліни з періодом македонської навали та цілком дотепно розглядаючи його як «минулу вій-

ну» з тексту декрету, дослідник не брав до уваги той факт, що вони в ті часи вже були союзниками ольвіополітів та брали активну участь у бойових діях, чому й були згадані як союзники. Дуже сумнівно, що вони були сформовані водночас у військові загони з іноземців (*ξενοί*), які отримали громадянство, та відпущених на волю під час облоги Ольвії рабів (*ἡ οἰκετεία*), які здебільшого не мали досвіду у військовій справі. Тим більше навіть сформовані з цього контингенту допоміжні загони, які могли б входити до загального складу ольвійського війська та, що вірогідніше, з сумнівною боєздатністю, дуже важко сприймати в ранзі союзників. Вірогідніше, що група населення, названа в декреті на честь Протогена мікселлінами, з'явилася задовго до походу в Північно-Західне Причорномор'я армії Зопіріона. Що стосується ймовірного відпущення на волю рабів і надання прав громадянства іноземцям під час облоги в 331—330 рр. до н. е., про що повідомляє Макробій (Saturn., I, II, 33), то це, певніше, була лише вимушена та необхідна акція для налагодження соціально-політичної стабільності в оточеному ворогами місті та патріотичного згуртування всього населення поліса перед загальною загрозою, яка не мала нічого спільного з появою такої соціальної категорії як мікселліни. В тій екстраординарній ситуації було вкрай необхідно будь-що заспокоїти міське населення та захистити державу від появи можливих потенційних внутрішніх ворогів.

Сумнівною є і версія, згідно з якою мікселліни — це мешканці так зв. колективних садиб, що з'явилися на хорі Ольвії в останній третині IV ст. до н. е. Думка В.М. Отрешка про масовий характер розповсюдження цього типу пам'яток не зовсім вірна. Впевнено можна зараз говорити лише про три—чотири об'єкти, а саме, Дідова Хата, садиба 1 (Рубан 1978), Кателіне 5 (Снытко 2002), Чортувате, садиби 1 і 2 (Рубан, Рычка 1977). Навіть найзавищеніші дані щодо мешканців цих пунктів не можуть співпадати з відомою за Протогенівським декретом чисельністю мікселлінів (1500), а тим паче з запропонованою самим В.М. Отрешком їхньою можливою загальною кількістю 7500—9000 осіб. До того ж ареал садиб ніяк не узгоджується зі згадкою про них у тексті декрету як мешканців прикордоння Ольвійської держави (Рубан 1985, с. 42; Снытко 1994, с. 177). Цілком можна погодитися з В.М. Отрешком лише в тому, що з появою колективних садиб, найвірогідніше, слід пов'язувати колишніх рабів,

звільнених під час македонської облоги міста, які в декреті, на наш погляд, і названі, найпевніше, ойкетами. Але що стосується територіальної ідентифікації мікселлінів, то ці пошуки, як видається, все ж слід вести зовсім у іншому напрямі.

Зазначимо, що відомі дослідження колективних садиб свідчать про достатньо бідний та одноманітний рівень життя їхніх мешканців. Якесь частина вільновідпущеників, уже в ранзі метеків, не маючи стартових можливостей для ведення сільського господарства та загалом не володіючи юридичними правами на отримання власної землі, могла скористатися пропозиціями землевласників обробляти їхні ділянки за якусь матеріальну винагороду або надавати в оренду земельні угіддя згуртованому сільськогосподарському колективу, що, можливо, складався з сімей колишніх рабів. Відзначимо, що всі відомі ольвійські колективні садиби територіально не відокремлені від синхронних поселень хори та знаходяться майже безпосередньо в їхніх межах, що, вірогідно, свідчить про державний контроль за цим процесом. Схоже, що сама адміністрація поліса стимулювала ці дії для підняття рівня сільського господарства й уникнення конфліктів на соціальному підґрунті в державі після відсічі іноземної навали, тим паче, після ймовірної перемоги в Ольвії на той час демократичних політичних течій радикального напрямку (Виноградов 1989, с. 175—176). Колективних садиб на хорі Ольвії маємо небагато. Справа в тому, що значна частина колишніх міських рабів, на наш погляд, зовсім не збиралася пов'язувати свою долю з сільським господарством. Багато вільновідпущеників, можливо, стали професійними ремісниками, необхідними за будь-якого політичного режиму, будівельниками тощо, або реалізували свої навички в торгівельно-економічній сфері. Серед них могли бути також і професійні рибалки та моряки.

Пов'язувати з мікселлінами іноземців теж проблематично, оскільки вони були людьми, які володіли офіційними матеріальними коштами згідно стану в державі, хоча й не мали статусу громадян. Деякі з них навіть могли впливати на загальнодержавні справи, про що свідчить і декрет, де згадується іноземець, у якого Протоген викупив священний храмовий посуд, отриманий під заставу. Про матеріальний стан окремих ксенів свідчить і серія ольвійських лапідарних пам'яток про надання їм політії за корисні вчинки для поліса. Тож надання громадянства лише офіційно оформило

їхнє становище в державі, але з цими правами під час облоги Ольвії вони могли хіба що поповнити лави громадянських гоплітів, але аж ніяк не бути союзниками ольвіополітів.

На наше переконання, треба все ж абстрагуватися від сприйняття терміну «союзники» (*οἱ σύμμαχοι*) у Геродота як безпосередньо вояків загонів Ксеркса (Herod. VII, 99; VIII, 19, 68, 69 і далі), що наводить В.М. Отрешко на підтвердження своєї гіпотези про можливий соціально-політичний статус мікселлінів у полісі (Отрешко 2009, с. 77). У згаданому випадку ми маємо справу з військово-політичною акцією іншого формату і такою, що має стосовно подій, висвітлених у декреті на честь Протогена, суттєву хронологічну лакуну. Окрім того, Геродот описав конкретний військовий похід, у якому брали участь загони, створені з представників різних етнічних і територіально-політичних громад, підлеглих персам, яких він, очевидно, назвав союзниками.

Досить дискусійне й питання датування декрету на честь Протогена. Враховуючи повною мірою матеріали останніх археологічних досліджень, його появу, мабуть, можна віднести до другої чверті — середини III ст. до н. е., хоча найбільш прийнятною донедавна датою документа була остання чверть III — початок II ст. до н. е. (Книпович 1966; Каришковський 1968). Пізніше вона була уточнена і в остаточному варіанті прийнята як останні десятиріччя III ст. до н. е. (Карышковский, Клейман 1985, с. 71; Виноградов 1989, с. 181—182, прим. 16). Зазначимо, що встановлення цієї дати базується здебільшого на аналізі історичних подій у середовищі союзу кельтських племен 278—213 рр. до н. е., в яких дослідники вбачають галатів Протогенівського декрету. Ю.Г. Виноградов вважає, що вказаний в декреті союз галатів та скірів міг скластися лише наприкінці III ст. до н. е., коли галати як самостійна військова сила дещо втратили свої позиції (Виноградов 1989, с. 182, прим. 16).

В.В. Латишев спочатку відносив видання декрету до першої половини III ст. до н. е. (Латышев 1887, с. 69—76), пізніше змістивши його до другої половини сторіччя. Другою половиною III ст. до н. е. датували документ В.М. Отрешко та В.В. Рубан (Отрешко 1982, с. 40; Рубан 1985, с. 43), хоча відчувається, виходячи з контексту їхніх досліджень, що вони, ймовірно, були схильні віднести його видання ближче до середини III ст., тим паче, що якимось не узгоджуються з гіпотезою про датування декрету останніми десятиріччями III ст. інші фі-

гуранти, такі як, вірогідно, кочовики — скіфи, фісамати, савдарати та особливо осілі мешканці хори Ольвії — ойкети (раби?) та мікселліни. Ю.Г. Виноградов, виділяючи основні погляди з приводу походження мікселлінів і загалом погоджуючись з тим, що вони становили якусь категорію населення ольвійської хори, у власних міркуваннях (Виноградов 1984, с. 66 і сл.; 1989, с. 183, прим. 18) чомусь зовсім не згадує їх при датуванні декрету, концентруючи основну увагу на скіро-галатському союзі.

Як відомо, більшість поселень хори Ольвії в другій половині III ст. до н. е. припинили своє існування за винятком деяких, переважно лівобережних пам'яток Бузького лиману (Крыжицкий и др. 1989, с. 100—101; Снытко 1997). Не виключено, що ці поселення, як і аграрні території, що безпосередньо примикали до міста, ольвіополітами використовувалися сезонно (Крыжицкий и др. 1989, с. 101; Снытко 1997а, с. 111). Але уявна кількість мешканців на цих пам'ятках на той час навряд чи могла наблизитися до 1500 осіб мікселлінів за декретом. Варто додати, що, як зазначалося вище, ймовірніше малася на увазі загальна чисельність воїнів військових загонів, а не всього населення хори Ольвії, яке за різними підрахунками загалом могло становити на той час від 6000—7500 (Крыжицкий и др. 1989, с. 148) до 7500—9000 осіб (Отрешко 1982, с. 40). До цієї кількості ще треба додати ойкетів, чисельність яких невідома, але, мабуть, була значною, завдяки чому ця категорія населення і згадана в документі.

З цього приводу слід зазначити, що, на відміну від В.М. Отрешка, який вбачав мікселлінів у жителях так зв. колективних садиб, ми пов'язуємо їх з мешканцями поселень Нижнього Подніпров'я та частково лівого берега Бузького лиману. В географічному та демографічному аспектах це, на нашу думку, логічніше. По-перше, то були прикордонні райони, по-друге, досі чітко не визначений статус цих земель стосовно Ольвійського поліса (Крыжицкий и др. 1989, с. 9), а мікселліни згадуються як союзники ольвіополітів, а не підлеглі, по-третє, кількість мешканців на цих пам'ятках може цілком співпадати з числом, указаним у декреті. В той же час спробу хронологічно адаптувати їх до дати декрету Протогена, запропонованої П.О. Каришковським та Ю.Г. Виноградовим, не можна вважати зовсім вдалою (Снытко 1994, с. 175—178). Вказані осілі категорії населення ольвійського оточення, вірогідніше, треба шукати серед мешкан-

ців ще непокинutoї «Великої хори», поселень Нижнього Подніпров'я та, можливо, пам'яток гирла Тилигульського, Хаджибейського, Куяльницького лиманів і Одеської затоки другої чверті — середини III ст. до н. е. (Снитко 2010, с. 136). Це стосується і кочових племен скіфів, поховання яких у другій половині III—II ст. до н. е. невідомі в степах Побужжя та Поінгулля (Гребенников 2008). Крім того, і події, пов'язані зі скіро-галатським союзом, слід відносити до ранішого часу ніж кінець III ст. до н. е. (Бруяко 1999, с. 85).

У всякому разі сприятливішим для визначення дати декрету на честь Протогена слід вважати хронологічний діапазон від середини III — до початку II ст. до н. е., окреслений київськими фахівцями (Крыжицкий, Крапівина, Лейпунська 1994, с. 38). Зазначимо, що такий часовий проміжок для документу прийнятий через вказані хронологічні неузгодженості. Саме з цієї причини дослідники визначили не конкретні десятиріччя, а майже півсторічний діапазон. У світлі цього недавно змодельована М.І. Николаєвим суто математичними методами можлива дата вказаного декрету як 255 (± 15) рік до н. е. (Николаев 2008, с. 111) не є зовсім невірогідною (Снитко 2010, с. 136).

Отже, виходячи з проведеного аналізу соціально-політичного статусу мікселлінів, їхньої територіальної та хронологічної ідентифікації, слід зазначити, що всі наявні нині гіпотези мають з певних причин свої недоліки. Тим не менш, враховуючи попередні розробки з цього питання та результати новітніх досліджень, вимальовується така картина щодо походження мікселлінів, ареалу їхнього розселення та загального стану в державі.

Особливо важливим у цьому питанні є час появи цієї соціальної категорії населення на теренах Ольвійського поліса. Погоджуючись з В.М. Отрешком, що під «минулою війною» з тексту декрету треба розуміти події македонської облоги міста близько 331—330 рр. до н. е., необхідно констатувати, що мікселліни тоді вже мешкали на території поліса або у його ближньому прикордонні та під час походу Зопіріона підтримали ольвіополітів у ранзі союзників. Імовірним часом формування мікселлінів, на нашу думку, може бути кінець V — перша третина IV ст. до н. е., тобто період реколонізації хори Ольвії, а саме її повторного, цілеспрямованого та масового освоєння (Крыжицкий и др. 1989, с. 99). Це, найвірогідніше, було пов'язане з політичним переустроєм у державі у зв'язку з можливим поваленням

тиранії (Виноградов 1981, с. 65 сл; 1989, с. 38; Рубан 1985, с. 33—34; Крыжицкий и др. 1989, с. 99; Буйских 2009, с. 230). Події політичного характеру сприяли проведенню економічних реформ і кардинальним змінам у земельному законодавстві, що стимулювало появу та розвиток поселень хори (Снытко 2000, с. 49).

Протягом перших двох третин IV ст. до н. е. на ольвійській хорі в Нижньому Побужжі з'являється ціла низка урбанізованих поселень з достатньо розвинутим кам'яним домобудівництвом, які виникли на місцях колишніх (архаїчних) поселень або на нових (Крыжицкий и др. 1980, с. 11; Буйских 2009, с. 230—231), та перші індивідуальні садиби (Буйских 1990, с. 51—52). В цей час сільська округа Ольвії не тільки сягла розмірів території архаїчного періоду, але в її колишніх межах освоюються й нові площі. Поселення компактно розміщуються на узбережжях Бузького (до широти Миколаєва на півночі), Дніпровського та Березанського лиманів. У цьому новому освоєнні хори чітко простежується регламентованість, цілеспрямованість, а також свідомий раціональний розрахунок (Буйских 1997, с. 16—17). Загалом нове освоєння хори було процесом внутрішньополісним у політичному, економічному та демографічному аспектах, яке здійснювалося переважно за рахунок внутрішніх ресурсів Ольвійської держави (Крыжицкий и др. 1989, с. 100; Снытко 2000, с. 57—58; 2009, с. 186; Буйских 2009, с. 231). Але не виключається і певна участь у новому заселенні сільської округи вихідців з Малої Азії (Отрешко 1982, с. 38) та особливо з метрополії — Мілета, з яким у ольвіополітів існував договір про ісополітію, додатково підтверджений у 329/8 р. до н. е. або трохи пізніше (Milet 1, 3, № 136 = Syll³, 286; Виноградов 1983, с. 390). Але закони внутрішнього розвитку Ольвійського поліса наприкінці V — першій чверті IV ст. до н. е., завдання його внутрішньої політики, міркування безпеки, а також соціально-економічні чинники не вимагали в будь-якій формі територіального розширення поліса та виходу за кордони, встановлені для нього ще з часів колонізації (Буйских 1997, с. 17; 2009, с. 231—233).

З цього приводу можна погодитися з С.Б. Буйских про можливі межі Ольвійської держави в класичний та елліністичний періоди, який на підтвердження своєї гіпотези цілком влучно посилається на свідчення Платона та Аристотеля про відому античну практику територіальної організації поліса. Згідно з нею земельні володіння держави не повинні

розширюватися безмежно, а мають бути осяжними і не перевищувати встановлений ліміт — не більше 5040 земельних ділянок (Legg., 737 e, 745 c, 742; Pol., VII, 5, 2). Взаєморозташування приольвійських аграрних поселень навкруги міста — центру поліса — також цілком відповідає притаманним Греції територіальним принципам полісного устрою (Buiskich 2006, s. 125—129; Буйских 2009, с. 233). Важливо підкреслити, що, як і на початку IV ст. до н. е., в ранньоелліністичний час, коли хора досягає максимальних розмірів (Рубан 1985; Буйских 1986), її територія зростає не за рахунок розширення чи колонізації віддалених земель, а завдяки інтенсивнішому внутрішньому освоєнню своєї споконвічної території (Буйских 1997, с. 17).

У першій третині IV ст. до н. е. виникли й поселення, розташовані на захід від кордонів Ольвійського поліса (від гирла Тилигульського лиману до Одеської затоки) та на схід (Нижнє Подніпров'я), причетність яких до Ольвійської держави досі не з'ясована, хоча вони й мають деякі риси, притаманні суто пам'яткам хори Ольвії того часу. Перш за все, на цих поселеннях в обігу були переважно ольвійські гроші (Диамант 1978, с. 241 и сл; Абикулова, Пиворович 1982; Рубан, Урсалов 1986; Bodzek 2008), що надало привід деяким дослідникам навіть віднести ці території до Ольвійського поліса (Диамант 1978, с. 241 и сл; Рубан 1985, с. 31; Рубан, Урсалов 1986, с. 52). Дуже багато спільного з населенням хори Ольвії простежується і в матеріальній та духовній культурі цих поселень (Диамант 1974; 1975; Буйских, Былкова 1991; Былкова 2000; Редина и др. 2008; Kowal 2008) та особливо у поховальному обряді їхніх мешканців, який практично не відрізняється від поховальних традицій ольвіополітів того часу (Козуб 1974; Редина и др. 2008, с. 151—154; Снытко 2009а). І все ж вбачати офіційну належність цих територій до Ольвійської держави, покладаючись лише на перелічені чинники, поки доволі ризиковано та недостатньо обґрунтовано. Можна лише констатувати, що ці землі, безумовно, оберталися у сфері політичних, економічних і культурних інтересів Ольвії та були складовою внутрішнього ринку держави, але не входили до її складу на повних правах. Появу цих поселень певною мірою, очевидно, можна пов'язати з так зв. «новою хвилею» колоністів з грецьких міст Малої Азії на початку IV ст. до н. е., яким через різні обставини не вистачило місця в історичних територіальних межах Ольвійського поліса, через що й довелося розселитися в найближчо-

му ольвійському прикордонні. Можливо, саме тоді це населення і могло отримати в середовищі ольвіополітів узагальнену назву мікселліни, тобто вихідці з різних міст Іонії та, можливо, інших полісів античного світу. Організація нових поселень у прикордонні, найпевніше, була під контролем полісної адміністрації та регулювалася державою. Що стосується Нижнього Подніпров'я, де на рубежі V—IV ст. до н. е. фіксується процес осідання скифів на землю (Гаврилюк, Абикулова 1991, с. 29), то в складі мешканців суто грецьких поселень пониззя Дніпровського лиману можлива наявність і деякої частини варварського контингенту. Присутність варварів за результатами антропологічних досліджень матеріалів Кошарського некрополя фіксується і на західних поселеннях ольвійського прикордоння. Крім середземноморського (греки) і нордичного (варварського), антропологі виділяють тут достатньо виразний, хоча і в незначній кількості, арменоїдальний тип, який пов'язують зі змішаним складом грецьких колоністів (Kaczanowski, Kosydarski, Niedzwiecka

2008, р. 61). Але, на нашу думку, варварський елемент серед населення з'явився не на початку освоєння вказаних поселень, а згодом, у процесі наступних греко-варварських стосунків у цих регіонах.

Що ж до соціального статусу мешканців поселень близького прикордоння, то слід пам'ятати, що мікселліни переважно в усіх джерелах згадувались у зв'язку з військовими справами, як і в декреті на честь Протогена, де вони наведені в контексті військових подій («минула війна» та загроза на той час з боку кочовиків). Насамкінець треба зазначити, що з огляду на це дуже привабливою видається гіпотеза П.Й. Каришківського та Ю.Г. Виноградова (Карышковский, Клейман 1985, с. 74; Виноградов 1989, с. 183, прим. 18), згідно з якою мікселліни були залежним військово-землеробським населенням типу клерухів, катеків і перієків, спеціально організованим для охорони кордонів Ольвійського поліса. З цим можна погодитися, хоча міра залежності їх від держави в різні часи, за відсутності нових додаткових джерел, поки що лишається спірною.

- Абикулова М.И., Пиворович В.Б.* Неопубликованные находки ольвийских монет на поселениях Нижнего Днепра (по материалам Херсонского музея) // НАП. — К., 1982. — С. 30—32.
- Былкова В.П.* Поселения на Нижнем Днепре в аспекте скифо-эллинических отношений // АВ. — 2000. — 7. — С. 125—139.
- Блаватский В.Д.* Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья. — М., 1953.
- Бруяко И.В.* О событиях III в. до н. э. в Северо-Западном Причерноморье (Четыре концепции кризиса) // ВДИ. — 1999. — № 3. — С. 76—91.
- Буйских С.Б.* Некоторые вопросы пространственно-структурного развития ольвийской хоры (VI—II вв. до н. э.) // Ольвия и ее округа. — К., 1986. — С. 17—28.
- Буйских С.Б.* Древнейшие античные сельскохозяйственные усадьбы Нижнего Побужья // ПАСП. — Херсон, 1990. — Ч. 2. — С. 51—52.
- Буйских С.Б.* К проблеме территориальных владений Ольвийского полиса в IV в. до н. э. // ХАМ. — Севастополь, 1997. — С. 16—19.
- Буйских С.Б.* Хора Ольвийского полиса (до історії наукової розробки проблеми) // Археологія. — 2007. — № 1. — С. 66—77.
- Буйских С.Б.* Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // ССПК. — 2009. — XV. — С. 225—247.
- Буйских С.Б., Былкова В.П.* К проблеме этнокультурной атрибуции нижнеднепровских памятников V—III вв. до н. э. // ПССАСП. — Запорожье, 1991. — С. 32—34.
- Виноградов Ю.Г.* Синопа и Ольвия в V в. до н. э. (ч. 1) // ВДИ. — 1981. — № 2. — С. 65—90.
- Виноградов Ю.Г.* Полис в Северном Причерноморье // АГ. — М., 1983. — Т. 1. — С. 366—419.
- Виноградов Ю.Г.* Декрет в честь Антестерия и кризис Ольвийского полиса в эпоху эллинизма // ВДИ. — 1984. — № 1. — С. 51—80.
- Виноградов Ю.Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. — М., 1989.
- Гаврилюк Н.А., Абикулова М.И.* Позднескифские памятники Нижнего Поднепровья (новые материалы). — К., 1991 (Препринт).
- Граков Б.Н.* Скифы. — М., 1971.
- Гребенников Ю.С.* Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX—III вв. до н. э.). — Николаев, 2008.
- Диамант Э.И.* Поселение античного времени на территории г. Одессы // АО 1973 г. — М., 1974. — С. 270—271.
- Диамант Э.И.* Раскопки поселений античного времени на территории Одесского залива V—III вв. до н. э. // 150 лет ОАМ. Тез. докл. юбил. конф. — К., 1975. — С. 117—119.

- Диамант Э.И.* Монетные находки Кошарского поселения (К вопросу о западной границе Ольвийского полиса) // АИСЗП. — К., 1978. — С. 241—249.
- Каллистов Д.П.* Северное Причерноморье в античную эпоху. — М., 1952.
- Каришковський П.Й.* До питання про дату ольвійського декрету на честь Протогена // Археологія. — 1968. — 21. — С. 95—105.
- Карышковский П.О., Клейман И.Б.* Древний город Тира. — К., 1985.
- Книпович Т.Н.* К вопросу о датировке ольвийского декрета в честь Протогена // ВДИ. — 1966. — № 2. — С. 142—149.
- Козуб Ю.И.* Некрополь Ольвии V—IV ст. до н. э. — К., 1974.
- Коцевалов А.С.* Эпиграфические памятники из ольвийских раскопок в 1935 и 1936 гг. // Ольвия. — К., 1940. — Т. I. — С. 259—272.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М.* Сельская округа Ольвии. — К., 1989.
- Крыжицкий С.Д., Бураков А.В., Буйских С.Б., Отрешко В.М., Рубан В.В.* К истории ольвийской сельской округи // ИААСП. — К., 1980. — С. 3—18.
- Крижицький С.Д., Кравівіна В.В., Лейпунська Н.О.* Головні етапи історичного розвитку Ольвії // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 18—44.
- Латышев В.В.* Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. — СПб., 1887.
- Николаев Н.И.* Политическая и культовая элита Ольвии IV—I вв. до н. э. — Николаев, 2008.
- Отрешко В.М.* Каллипиды, алазоны и поселения Нижнего Побужья // СА. — 1981. — № 1. — С. 27—41.
- Отрешко В.М.* З історії Ольвійського поліса в IV—I ст. до н. е. // Археологія. — 1982. — 41. — С. 34—46.
- Отрешко В.М.* Этническая атрибуция сельских поселений Нижнего Побужья V—III вв. до н. э. // Ольвийские древности. — К., 2009. — С. 71—80.
- Отрешко В.М.* О миксэллинах // Ольвийские древности. — К., 2009а. — С. 59.
- Редина Е.Ф., Папуци-Владыка Э., Бодзек Я., Маховски В.* Археологический комплекс античного времени у села Кошары — итоги исследования // ПОНТИКА—2006. — Kraków, 2008. — С. 142—160.
- Рубан В.В.* Комплекс памятников античного времени в урочище Дидова Хата // КСИА. — 1978. — 156. — С. 32—36.
- Рубан В.В.* Проблемы исторического развития Ольвийской хоры в IV—III вв. до н. э. // ВДИ. — 1985. — № 1. — С. 26—45.
- Рубан В.В., Рычка В.М.* Исследования античных памятников близ Ольвии // АО 1976. — М., 1977. — С. 362—363.
- Рубан В.В., Урсалов В.Н.* История денежного обращения на сельской территории Борисфениды и Ольвии догетского времени // ВДИ. — 1986. — № 4. — С. 31—53.
- Снытко И.А.* Еще раз о миксэллинах Ольвийского декрета в честь Протогена // ПССАСП. — Запорожье, 1994. — Ч. 2. — С. 175—178.
- Снытко И.А.* К вопросу о причинах прекращения жизни на хоре Ольвии во второй половине III в. до н. э. // Никоний и античный мир Северного Причерноморья. — Одесса, 1997. — С. 244—248.
- Снытко И.А.* О памятниках хоры Ольвии позднеэллинистического времени (к вопросу проблемы кризиса полиса) // ХАМ. — Севастополь, 1997а. — С. 110—112.
- Снытко И.А.* РекOLONизация хоры Ольвии рубежа V—IV вв. до н. э. Политический, социально-экономический, демографический и социальный аспекты // Актуальні проблеми історії та культури України. — Миколаїв; Одеса, 2000. — С. 49—60.
- Снытко И.А.* Исследование усадьбы Кателино-V на Бугском лимане (краткая информация о раскопках) // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. — V в. н. э.). Мат-лы III научн. конф. — Тирасполь, 2002. — С. 294—297.
- Снытко И.А.* Культ Аполлона на древнегреческих поселениях Нижнего Побужья и некоторые аспекты культурно-исторического развития региона в античную эпоху // ССПК. — 2009. — XV. — С. 183—188.
- Снитко И.О.* Поховальний обряд населення хори Ольвії IV—III ст. до н. е. // Археологія. — 2009а. — № 3. — С. 25—34.
- Снитко И.О.* Рец.: Н.И. Николаев. Политическая и культовая элита Ольвии IV—I вв. до н. э. — Николаев: Шамрай, 2008. — 262 с. // Археологія. — 2010. — № 3. — С. 134—140.
- Шафранская Н.В.* О миксэллинах // ВДИ. — 1956. — № 3. — С. 37—48.
- Шелов Д.Б., Брашинский И.Б. Рец.: Лапин В.В.* Греческая колонизация Северного Причерноморья. — К., 1966 // ВДИ. — 1969. — № 3. — С. 161—171.
- Штительман Ф.М.* Поселения античного периода на побережье Бугского лимана // МИА. — 1956. — 50. — С. 255—272.
- Шульц П.Н.* Ямы-жилища в скифском поселении близ Николаева // КСИИМК. — 1940. — 5. — С. 71—75.
- Bodzek J.* Koshary (Ukraine) — Coin finds in 2004—2005 // ПОНТИКА—2006. — Kraków, 2008. — P. 13—23.
- Buiskich S.B.* Die Chora des pontischen Olbia: die Hauptetappen der raumlich-strukturellen Entwicklung // Surveying the Greek Chora (BSS. — 4). — Aarhus, 2006. — S. 115—139.

Hošek R. Die Mischbevölkerung // Listy filologické. — 1983. — 106. — S. 155—159.

Kaczanowski K., Kosydarski A., Niedzwiecka E. Results of 1998—2004 anthropological studies at an ancient burial site at Koshary (the Ukraine) // ПОНТИКА—2006. — Kraków, 2008. — P. 53—61.

Kowal A. Grey ware from the Koshary siti // ПОНТИКА—2006. — Kraków, 2008. — P. 75—94.

Надійшла 15.02.2011

И.А. Снытко

МИКСЭЛЛИНЫ ОЛЬВИЙСКОГО ДЕКРЕТА В ЧЕСТЬ ПРОТОГЕНА (ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Статья посвящена идентификации миксэллинов известного ольвийского декрета в честь Протогена (IPE, P, № 32). Со времени издания декрета в науке сформировались две основные точки зрения относительно миксэллинов, которым присущи два основных подхода в решении проблемы — этнический и социальный. Последователи этнической теории рассматривали миксэллинов как смешанную греко-варварскую этническую группу, племя, народность, соседствующую с Ольвией, и даже сопоставляли их с каллипидами Геродота, которых он еще называл эллиноскифами. Странники иного подхода относили миксэллинов к определенной неполноправной социальной категории населения Ольвийского полиса, близкой к метекам, использовавшейся ольвиополитами в качестве наемников в военных отрядах, или считали их зависимым военно-земледельческим населением, сознательно организованным по инициативе государства. Как один из вариантов возможного расселения их связывали с обитателями коллективных усадеб ольвийской хоры последней трети IV — первой половины III вв. до н. э., хотя число этих усадеб невелико и предположительная численность их жителей не может совпадать с указанным в декрете числом миксэллинов — 1500. Да и ареал усадеб никак не соответствует упоминанию о них как о жителях пограничья Ольвийского полиса.

Детально проанализировав историографию вопроса, автор приходит к выводу, что данная социальная категория населения была сформирована задолго до возможной даты издания декрета, а именно, в период реколонизации сельской округи Ольвии на рубеже V—IV вв. до н. э. В географическом плане выделяются два предположительных региона, где могли быть размещены поселки, заселенные миксэллинами, в ближнем приграничье, за пределами исторически сложившейся еще в архаическую эпоху территории Ольвийского полиса: 1) Нижнее Поднепровье на востоке и 2) приморский район от устья Тилигульского лимана до Одесского залива на западе. Что касается социального положения миксэллинов, то предполагается, что это было зависимое военно-земледельческое население из контингента новых греческих колонистов из Малой Азии типа клерухов, катэков и периеков, специально организованное ольвиополитами для обработки обширных сопредельных с полисом земельных угодий и охраны границ государства. Среди преобладающего эллинского населения не исключается и присутствие незначительно варварского контингента, появившегося здесь в процессе контактов в этих регионах.

I.A. Snytka

THE MIX-HELLENES FROM THE OLBIAN DECREE IN HONOUR OF PROTOGENES (HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL ASPECT)

The article is devoted to identification of the Mix-hellenes from the known Olbian Decree in honour of Protopogenes (IPE, I2, № 32). Since the Decree has been published two main points of view concerning the Mix-Hellenes were formed which have two main approaches to the resolution of the problem: ethnical and social. The followers of the ethnical theory viewed the Mix-Hellenes as mixed Greek-Barbarian ethnic group, tribe, people neighbouring with Olbia, and they even compared them with the Callipidae of Herod whom he also called the Hellenes-Scythians. The supporters of another approach referred the Mix-Hellenes to a certain social category of Olbian polis population which did not possess full rights, was close to metics, and was used by the Olbians as mercenaries in military detachments; or they considered the Mix-Hellenes as the depending military and agricultural population organized deliberately on the state's initiative. As one of the variants of their possible settlement they were related to the habitants of collective farmsteads at Olbian chora since the last third of the 4th c. till the first half of the 3rd c. BC, though the number of these farmsteads is not great and the presumable number of their habitants can not agree with the number of the Mix-Hellenes mentioned in the Decree, i.e. 1500. Furthermore, the area of the farmsteads does not correspond to the mentioning of them as of the habitants of the frontier of Olbian polis.

Having analyzed in detail the historiography of this matter, the author comes to a conclusion that this social category was formed long before the possible date the Decree was issued, namely within the period of re-colonization of the rural neighbourhood of Olbia at the turn of the 5th c. and the 4th c. BC. Two presumable areas where the settlements populated by the Mix-Hellenes could have been located in the near frontier, outside the borders of historically established in the Archaic period the territory of Olbian polis, are determined in geographical sense: 1) the Dnipro River lower region in the east, and 2) the coastal area from the mouth of Tiligul estuary to Odesa bay in the west.

Concerning the social position of the Mix-Hellenes, it is presumed that they were the depended military and agricultural population from the community of the new Greek colonizers from Asia Minor of the cleruchs, kataeks and perioeci type, specially organized by the Olbians for working of the vast lands adjacent to the polis and for defence of the borders of the state. Among the prevailing Hellenic population, the author does not exclude the presence of insignificant Barbarian contingent which appeared here in the process of contacts in these regions.